

ANALIZA SAMOSTANSKIH VRTOVA I KLAUSTARA KAO JEDNE OD KATEGORIJA POVIJESNIH VRTNIH PROSTORA HERCEGOVINE

Uvod

Vrt je oduvijek postojao uz čovjekov dom, bilo kao skromno zdanje ili pak kao reprezentativni i elitni vrt iz perioda renesanse i baroka. Istina je da Bosna i Hercegovina nema reprezentativnih renesansnih vrtova kao Italija, elitnih baroknih vrtova poput Francuske ili raznoliku vrtanu baštinu poput Hrvatske, čiji su vrtovi manji i skromniji od onih europskih, ali zato ne manje značajni. U vrijeme renesanse, kada vrtna umjetnost Europe doživljava svoj procvat, Bosna i Hercegovina je dio Turskog Carstva, zemlje Istoka, koja svojim poimanjem života i umjetnosti, stvara drugačiji pravac i pogled na umjetnost vrtova. Ipak, osim ovog razdoblja, povijest vrtna umjetnosti na području Bosne i Hercegovine odvija se istodobno s europskom poviješću, od antičkih i srednjovjekovnih vremena, pa sve do danas. Na žalost, razdoblje od 15. do 19. st., koje je i najplodnije u razvoju vrtova, na ovim područjima nema karakteristike europskog vrta, a to je vjerojatno i jedan od razloga zašto se smatra da se u Bosni i Hercegovini vrtna umjetnost pojavljuje tako kasno. Jedini vid europskih vrtova toga vremena u Bosni i Hercegovini jesu samostanski vrtovi i klaustri, koji su nerijetko svojim skromnim zdanjima, i usprkos čestim uništenjima i obnovama, ipak uspjeli zadržati umjetničko-stilski karakter europske vrtna umjetnosti na ovim prostorima. Glavni majstori pri izgradnji samostana i crkava u Bosni i Hercegovini jesu iz Dalmacije i Dubrovnika, pa možemo pretpostaviti da je i prvotni izgled tih zdanja po uzoru na samostane i klaustre hrvatskog primorja. Danas u Bosni i Hercegovini postoje 22 franjevačka samostana, koje bi trebalo pomnije istražiti s aspekta povijesti vrtna arhitekture.

Sudbina ovog područja, na kojemu su ratni sukobi i stradanja “normalna” i “periodična” pojava, dovela je do uništavanja i mnogo tvrdih i trajnijih spomenika kulture od onih vrtnih, pa je i svaki, bar djelomično sačuvani vrt, spomenik kulture i dokaz pripadnosti europskom kulturnom krugu.

Iz svega navedenog sklona sam vjerovati da je glavni razlog za mišljenje da se vrtna umjetnost u Bosni i Hercegovini javlja tako kasno, ustvari u nedovoljnom istraživanju i valorizaciji povijesnih vrtnih prostora u Bosni i Hercegovini, a što se odrazilo i na mišljenje da umjetnost vrtova nije bila razvijena prije kraja 19. st. Takvo mišljenje je svakako mnogo jednostavnije i lakše prihvatiti, nego dokazati i istražiti postojanje i razvoj vrtova na ovim prostorima. Broj ovih ostvarenja vjerojatno nije velik, ali oni svakako predstavljaju odraz tadašnjeg duha i poimanja umjetnosti i svijeta uopće, pa stoga predstavljaju nacionalno i kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine.

Prema tome, nameće se potreba i obveza svih, a napose stručnjaka iz ove oblasti da svojim radom i istraživanjima doprinesu razvoju svijesti ljudi o vrijednosti i važnosti vrtova, te potrebe očuvanja i zaštite vrtno arhitekture kao dijela nacionalnog i kulturnog nasljeđa. Devastacijom i nestankom povijesnih vrtnih prostora ustvari odričemo se dokaza svoje kulturne povijesti. Iz tih pobuda odlučila sam se na istraživanje povijesti samostanskih vrtova i klaustara Hercegovine, iz kojega je i proizašao ovaj rad. Iako ovaj rad teži što iscrpnijem prikazu ovih vrtova, on je samo prilog još temeljitijem i obuhvatnijem istraživanju.

Materijal i metode

Materijal istraživanja ovog rada jesu samostanski vrtovi i klaustri na području Hercegovine. Evidencija ovih povijesnih vrtnih prostora učinjena je pomoću podataka nadležnih institucija, literature i obilaskom terena. Pritom je na području Hercegovine evidentirano pet samostana hercegovačke franjevačke provincije i jedan samostan u Republici Hrvatskoj, koji također pripada ovoj provinciji.

U radu su obrađeni samostani prema nastanku i to kako slijedi.

1. Samostan u Slanu s crkvom sv. Jeronima izgrađen 1420. god. u romaničko-gotičkom stilu. Samostanski vrt ima površinu od 18.705 m² (sl. 1).

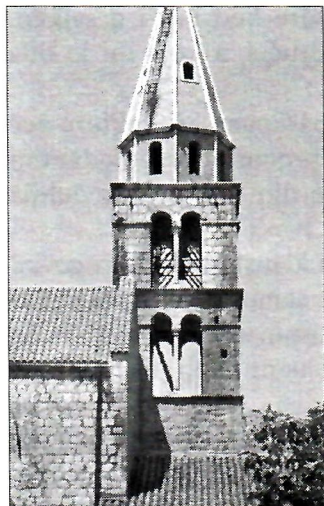
2. Samostan na Širokom Brijegu s crkvom Uznesenja Blažene Djevice Marije izgrađen 1849. god. u neorenesansnom stilu. Samostanski vrt ima površinu od 100.762 m² (sl. 2).

3. Samostan na Humcu (Ljubuški) s crkvom sv. Ante Padovanskog izgrađen 1871. god. u neorenesansnom stilu. Samostanski vrt ima površinu od 84.505 m².

4. Samostan u Mostaru s crkvom sv. Petra i Pavla izgrađen 1892. god. u neorenesansnom stilu. Samostanski vrt ima površinu od 11.639 m².

5. Samostan u Tomislavgradu s crkvom sv. Nikole izgrađen 1938.-1940. god. u neorenesansnom stilu. Samostanski vrt ima površinu od 42.085 m².

6. Samostan u Konjicu s crkvom sv. Ilije izgrađen 1939.-1940. godine u stilu moderne. Samostanski vrt ima površinu od 6974 m².

Sl. 1. *Samostan u Slanu.*

Sl. 2. *Samostan na Širokom Brijegu.*

Istraživanja u ovom radu provedena su na osnovi pisane, grafičke i kartografske povijesne i suvremene građe, a u cilju utvrđivanja vremena nastanka, nekadašnjeg izgleda, te razvoja i promjena samostanskih vrtova i klaustara na području Hercegovine. U svrhu traženja povijesne dokumentacije o ovim objektima, kao i potrebne znanstvene i stručne literature, posjetila sam mnoge stručne institucije.

Pritom dobiveni podaci o istraživanim objektima dosta su skromni, jer je velika količina arhivskog materijala u Bosni i Hercegovini uništena ili nesređena, a kao posljedica nedavnih ratnih razaranja.

Nešto arhivskih dokumenata pronašla sam u arhivu grada Mostara, arhivu Federacije Bosne i Hercegovine, Zemaljskom muzeju u Sarajevu i katastrima općina Mostar i Široki Brijeg. Arhivi samostana nisu mi bili dostupni bilo zbog njihovog preseljenja (arhiv samostana u Mostaru), ili zbog nedavnih radova na obnovi i sanaciji dijela samostanskih zgrada (arhiv samostana na Humcu).

Izvorne nacрте i planove istraživanih vrtova nisam pronašla, a ostali grafički i kartografski dokumenti dosta su rijetki i skromni. Povijesni dokumenti navedeni u ovom radu uglavnom potječu iz sekundarnih izvora (knjiga, časopisa, monografija i sl.) do kojih sam uspjela doći, a zbog njihove nedostupnosti u navedenim primarnim izvorima.

Stare fotografije i razglednice također su rijetke i jedino sam ih uspjela pronaći u istraživanoj literaturi.

Daljnja izučavanja literature provedena su na pronalasku stručne literature iz područja povijesti parkovne arhitekture kod nas i u svijetu, kao i pronalasku stručne literature iz drugih područja, a koja mi je bila nužna u ovom radu.

Pri tome sam veći dio literature iz područja parkovne arhitekture već posjedovala u vlastitoj biblioteci, a ostalo sam pronašla u spomenutim knjižnicama i bibliotekama, kod fratara, kolega, a dio radova sam dobila i preko interneta.

Za proučavanje povijesti samostanskih vrtova i klaustara u Hercegovini ipak su mi najvažniji bili sami vrtovi istraživanih samostana. Koliko god da su ovi vrtovi doživjeli određene promjene, na osnovu analize sadašnjeg stanja bilo je moguće utvrditi barem neke elementi koji ukazuju na njihov nekadašnji izgled.

Zbog toga sam osnovu ovog istraživanja zasnovala upravo na detaljnom prikazu sadašnjeg stanja istraživanih vrtova. Pri tome sam više puta pohodila svaki samostan, te bilježila sva opažanja koja se odnose na vrtno uređenje i oblikovanje, kao i botaničku strukturu ovih vrtova. Fotografirala sam i slikama oformila vlastiti arhiv, provela dendrološka istraživanja, tj. popisala i determinirala biljne vrste u ovim vrtovima, snimila i zabilježila arhitektonske elemente svakog vrta, te razgovarala s domaćinima, koji su mi bili od velike pomoći.

Rezultati i diskusija

Analiza istraživanih vrtova obavljena je na temelju sljedećih elemenata: vrijeme nastanka, stilsko obilježje, koncepcija, veličina vrta, topografski položaj, odnos vrta i pejzaža, odnos vrta i samostana, dendroflora, vrtni objekti, vrtna plastika i skulptura, te stupanj zaštite i današnje stanje.

Vrijeme nastanka

Razvoj vrtne arhitekture samostanskih vrtova hercegovačke franjevačke provincije možemo pratiti od početka 15. st., dakle od vremena kada su franjevci izgradili samostan u Slanu. Ovo je najstariji samostan hercegovačke

franjevačke provincije, u čijem je vlasništvu od 1914. god., dok su ostali samostani znatno mlađi i uglavnom su izgrađeni u 19. st. (Široki Brijeg, Humac, Mostar) i u 20. st. (Tomislavgrad i Konjic).

Srednjovjekovni samostani, koji su na ovom području postojali u Mostaru, Konjicu, Ljubuškom, Duvnu (Tomislavgradu) i Novom, iz opisanih razloga već ih odavno više nema. O njihovom postojanju saznajemo iz raznih dokumenata, ali ne samo da je nemoguće utvrditi, već je teško i pretpostaviti vrijeme nastanka i uopće postojanje njihovih vrtova jer su dostupni podaci nedovoljni.

Današnji vrtovi istraživanih samostana uglavnom su tijekom svog postojanja obnavljani, tako da je njihov današnji izgled rezultat mnogih, a nerijetko i pogrešnih intervencija, kojima se djelomično ili potpuno izgubio prvobitni izgled ovih vrtova.

Stilsko obilježje

Tek nakon dužeg vremena, pošto je vrtna umjetnost doživjela svoj nagli pad, u srednjem vijeku se počinju pojavljivati nove vrtno-oblikovne tvorevine, tj. vrtovi samostanskih klaustara. U samostanskim vrtovima ovog vremena uz klaustre javljaju se i jednostavni *herbulariusi* s ljekovitim biljem, te povrtnjak i voćnjak koji je u samostanima vrlo često služio i kao groblje.

U spomenutom stilskom obilježju izgrađeni su samostani u Slanu, Širokom Brijegu, Humcu i Mostaru. Svi ovi samostani imaju klaustar, povrtnjak i voćnjak (u samostanskom vrtu u Mostaru više ne postoji). Samostani zajedno s crkvom sačinjavaju jedinstvenu, zatvorenu cjelinu. Samostan u Slanu ima najmanji klaustar, oblika kvadra, dok ostali samostani imaju relativno velik klaustar pravokutnog oblika, a što je rezultat kasnije gradnje ovih objekata kao i veličine samostanskog posjeda. Samostan u Konjicu ima dva, a u Tomislavgradu samo jedno samostansko krilo, pa uopće nemaju klaustar.

Građevni kompleks crkve i samostana u Slanu sagrađen je u romaničko-gotičkom stilu. Samostani na Širokom Brijegu i Humcu građeni su u neorenesansnom stilu mediteranskog oblika s orijentalnim utjecajem, tj. građeni su od kamenih blokova i bili su pokriveni kamenim pločama, što ukazuje na način gradnje u Hercegovini u to vrijeme. Na objektima nema elemenata arhitektonske plastike ni ukrasa. Mnogobrojnim obnovama i nadogradnjama samostanskih zgrada došlo je do miješanja stilova gradnje ovih objekata. Samostan u Mostaru građen je u neorenesansnom stilu, a stara crkva (koja je izgorjela tijekom ratnih stradanja) bila je izgrađena u neobaroku. Samostanska zgrada je očuvana u izvornom obliku, ali su

vidljiva oštećenja fasade nastala tijekom posljednjeg ratnog stradanja ovoga grada. Samostan u Tomislavgradu također je građen u stilu neorenesanse, a crkva je rađena u stilu kasnorimskih trobrodskih bazilika. Samostan u Konjicu građen je u stilu moderne, dok je crkva neorenesansna.

Koncepcija

Prema oblikovanju i prostornoj organizaciji, a neovisno o stilskom obilježju, vrtove, parkove i perivoje možemo svrstati u četiri osnovne kategorije (Obad - Šćitaroci, 1987.). To su:

- perivoji geometrijske koncepcije,
- perivoji pejzažne koncepcije,
- perivoji pejzažno-geometrijske koncepcije,
- perivoji slobodno oblikovne koncepcije.

Geometrijsko oblikovanje perivoja i vrtova vodi porijeklo od renesansnih i baroknih vrtova. Najčešće je prisutno kod parkova pravilnih oblika i manjih površina.

Pejzažno oblikovani perivoji vode porijeklo od engleskog vrta i znatno su većih površina od prethodnih. U njima se često susreću i dekorativni parterni vrtovi ili gredice.

Pejzažno-geometrijska koncepcija jest kombinacija dvaju prethodnih načina oblikovanja. Uz objekt se nalazi geometrijski oblikovani vrt, a u ostalom dijelu prostire se perivoj pejzažne koncepcije.

Perivoji slobodno oblikovne koncepcije ne pokazuju geometrijsku pravilnost, a zbog male površine, pejzažno oblikovanje se ne očituje. Uglavnom su različiti vrtno-parkovni oblici kao okućnice i sl. To su zapravo vrtovi bez stilskih obilježja.

Ako kroz tu koncepciju promatramo vrtove samostana hercegovačke franjevačke provincije, uglavnom ih možemo svrstati u perivoje pejzažno-geometrijske koncepcije. Klaustar je po svojoj koncepciji geometrijski, dok je ostali dio vrta uglavnom pejzažne koncepcije. U nekim samostanskim vrtovima i ispred crkve i glavnog pročelja nalazimo dio vrta u geometrijskoj koncepciji (Humac).

Raznim obnovama tijekom svog postojanja, a koja primjećujemo i danas, ovi vrtovi sve više gube svoj izvorni izgled i postaju vrtovi slobodno oblikovne koncepcije, odnosno vrtovi bez stilskog obilježja.

Veličina vrta

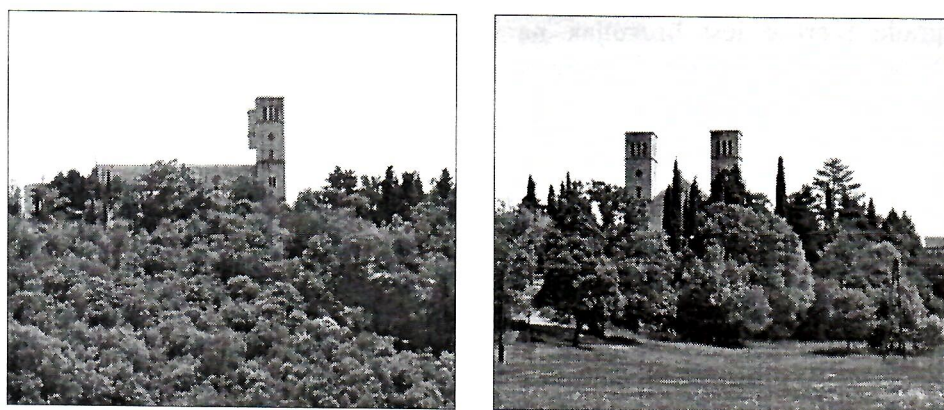
Veličina vrta može biti različita ali ona nije bitna za njegovu kvalitetu. Prema Obad - Šćitarociju (1992.), ako za mjerilo uzmemo površinu vrta, možemo ih svrstati po kategorijama:

- na vrlo male vrtove, površine do 1 ha;
- male vrtove, površine 1-3 ha;
- srednje velike vrtove, površine 3-6 ha;
- velike vrtove, površine 6-8 ha;
- vrlo velike vrtove, površine preko 8 ha;

Dakle, prema svojim površinama, u kategoriju vrlo malih vrtova pripada samostanski vrt u Konjicu. U kategoriji malih vrtova jesu samostanski vrtovi u Mostaru i Slanu, dok samostanski vrt u Tomislavgradu pripada u kategoriju srednje velikih vrtova. Vrtovi na Širokom Brijegu i Humcu u kategoriji su vrlo velikih vrtova.

Topografski položaj

Na temelju topografskog položaja samostanski vrtovi hercegovačke franjevačke provincije mogu se podijeliti u tri skupine: vrtovi u nizini (u podnožju brijega), vrtovi na obroncima brijega i vrtovi na istaknutom položaju (na vrhu brijega).

Sl. 3 i 4. Pogled na samostan u Širokom Brijegu sa sjeverne strane koja se strmo spušta prema gradu i pogled s jugozapada, s regionalnog puta Široki Brijeg - Čitluk, (snimljeno 2003.).

Samostan u Slanu nalazi se u nizini, neposredno uz morsku obalu. Vrt nema istaknutih vizura prema moru, nego je naprotiv od njega ograđen visokim zidom. I samostan u Mostaru smješten je u nizini, uz rijeku Radobolju. Samostani u Konjicu smješten je na obronku brda Vrtaljica, u samom gradu, kao i samostan u Tomislavgradu. Samostani na Širokom Brijegu i Humcu smješteni su na istaknutom položaju. Samostanske zgrade i njihov vrt sa svojim položajem na vrhu brijega dominiraju okolnim

područjem i vidljivi su iz veće udaljenosti. S obzirom na orijentaciju prema stranama svijeta, nisu uočene pravilnosti.

Odnos vrta prema pejzažu

Izbor lokacije samostana nikada nije bio slučajan, već je uglavnom pomno biran. S obzirom na smještaj u prostoru, samostanski vrtovi ovih samostana, nastaju i vežu se na okolnu prirodu, šume, rijeke, more, livade ili nastaju unutar naselja.

Kao što sam već spomenula, samostan u Slanu izgrađen je u samom mjestu kao i samostani u Mostaru i Konjicu koji su također nastali unutar naselja. Samostan u Širokom Brijegu nastao je na vrhu brijega uz autohtonu šumu hrasta medunca. Sa sjeverne strane posjed se spušta golim, kamenitim krajolikom do podnožja gdje se smjestio grad. Samostan na Humcu izgrađen je na vrhu brežuljka u neposrednoj blizini rijeke Trebižat nedaleko od grada Ljubuškog. Također ima dominantnu ulogu u krajoliku, ali je ona manje izražena od one širokobriješkog samostana. U Tomislavgradu samostan je izgrađen također u gradu. Iznad samostanske zgrade i crkve jest brežuljak na kojemu je nekada bio utilitarni vrt. Danas je taj prostor uglavnom neuređen.

Odnos vrta i samostana

Vrt i samostan formiraju jedinstveni prostor i nedjeljivu cjelinu bez obzira nalazili se samostan u sredini vrta ili se vrt nalazi ispred glavnog pročelja zgrade i crkve. Ako je vrt u nekom slučaju i odvojen od samostana cestom, ipak je prisutna cjelovitost ambijenta.

Karakteristično za samostanske vrtove jest unutrašnje dvorište, koje je nekada služilo kao herbularius s ljekovitim biljem. Obično je dvjema unakrsnim stazama podijeljeno na četiri manja vrta zasadena biljkama. U klausturu se često nalaze cisterna ili bunar, klupe za odmor te kipovi svetaca. Česte su i kamene ili keramičke posude s cvijećem ili ljekovitim biljem.

Unutrašnje dvorište imaju četiri samostana: Slano, Mostar, Široki Brijeg i Humac. Izgradnjom još dva krila samostanske zgrade, koja je u tijeku, ovo dvorište će dobiti i samostan u Tomislavgradu. Možemo primijetiti da u ovim klausturima danas vrlo rijetko susrećemo ljekovite biljne vrste, a ako u njima i postoje, to su samo pojedinačni primjerci. Mnogo češće u njima nalazimo jednogodišnje cvijeće.

Samostani unutar vrtova okruženi su s dvije ili tri a najčešće s četiri strane vrtnim prostorom nejednake širine. Ovako organizirane vrtove nalazimo u samostanima u Slanu, Širokom Brijegu, Humcu, Tomislavgradu

i Konjicu. Nekad je ovako bio organiziran i samostanski vrt samostana u Mostaru, ali to danas više nije slučaj.

Vrtovi ispred jednog pročelja samostana i crkve nalaze se svojim najvećim dijelom ispred glavnog krila samostanske zgrade i crkve, gdje je i ulaz u ove objekte. Vrt ovakvih karakteristika danas nalazimo u samostanu u Mostaru.

Dendroflora

Flora je, pored arhitektonskih objekata, osnovni element vrtne arhitekture. Budući da je podložna utjecaju vremena, raste i umire, mnogo je biljnog materijala, koji se nalazio u ovim vrtovima, tijekom vremena nestalo ili je uništeno.

Dendrološka inventarizacija samostanskih vrtova hercegovačke franjevačke provincije provedena je u lipnju i srpnju 2002., i na osnovu nje iznijeta je analiza florističkog sastava ovih vrtova.

Samostanski vrt u Slanu. U ovom vrtu nalazi se ukupno 475 biljaka, zastupljenih s 32 vrste. Od toga su: 17 vrsta drveće (294 kom.), 2 vrste palme (10 kom.), 6 vrsta grmovi (53 kom.), 3 vrste trajnice (10 kom.) i 4 vrste penjačice (108 kom.). Izraženo u postocima prema ukupnoj količini to izgleda: 61,9 % drveće, 2,1 % palme, 11,2 % grmlje, 2,1 % trajnice i 22,7 % penjačice. Primjećuje se veliko prisustvo egzotičnih biljaka (24 vrste). Njihova ukupna količina je 418 komada, odnosno 88 %.

Samostanski vrt na Širokom Brijegu. U ovom vrtu nalaze se ukupno 603 biljke, zastupljene sa 65 vrsta. U dužini od 117 m je i živica od trnovitog glogovca (*Pyrachanta coccinea*, M. Roem.). Pored njih u vrtu nalazimo i autohtonu šumu hrasta medunca, čiji sastav nije uzet u obzir pri analizi florističkog sastava ovog vrta, jer se u tom slučaju ne bi dobila realna slika ukrasnog vrta.

Od biljaka nalazimo: 35 vrsta drveća (333 kom.), 1 vrstu palme (10 kom.), 24 vrste grmlja (221 kom.), 2 vrste trajnica (10 kom.) i 3 vrste penjačica (29 kom.). Izraženo u postocima prema ukupnoj količini to izgleda: 55,3 % drveće, 1,6 % palme, 36,7 % grmlje, 1,6 % trajnice i 4,8 % penjačice. Primjećuje se veliko prisustvo egzotičnih biljaka (42 vrste). Njihova ukupna količina je 335 komada ili 62,2 % od ukupne količine biljaka u vrtu. S obzirom na starost biljnog materijala u vrtu nalazimo biljke različite starosti. Tako postoji jedan primjerak hrasta medunca (*Quercus pubescens*, Willd), čija se starost procjenjuje na oko 300 godina i on je stariji i od samog vrta, odnosno dio je prijašnjeg pejzaža.

Samostanski vrt na Humcu (Ljubuški). U ovom vrtu nalazi se ukupno 655 biljaka, zastupljenih sa 67 vrsta. Od biljaka nalazimo: 36 vrsta drveća (352 kom.), 1 vrstu palme (4 kom.), 24 vrste grmlja (169 kom.), 1 vrstu trajnica (3 kom.) i 5 vrsta penjačica (127 kom.). Izraženo u postocima prema ukupnoj količini to izgleda: 53,7 % drveće, 0,6 % palme, 25,8 % grmlje, 0,5 % trajnice i 19,4 % penjačice. S obzirom na porijeklo i ovdje su najprisutnije egzotične biljke zastupljene s 46 vrsta; 457 primjeraka ili 69,8 % od ukupne količine biljaka u ovom vrtu. S obzirom na starost biljaka primjećujemo veliku raznolikost. Od starijih primjeraka to su: obični čempresi uz južnu i sjevernu granicu posjeda čija je starost oko 80 godina, dok su oni u aleji prema spilji stari oko 70 godina. Autohtone vrste u ovom vrtu: hrast medunac, javor maklen, javor klen i obični kopriović, jesu također stariji primjerci čija se starost procjenjuje na 70-80 godina. Alepski borovi i srebrnaste lipe procjenjuju se na starost od oko 50-60 godina. Ostale biljke u vrtu su mlađi primjerci.

Samostanski vrt u Mostaru. U ovom vrtu nalazi se ukupno 55 biljaka, zastupljenih s 19 vrsta. Ovako mali broj biljaka zbog toga je što su to uglavnom biljke koje se nalaze u klastru ovog samostana, dok su biljke u ostalom dijelu vrta uglavnom stradale tijekom rata. Ostalo je tek nešto stabala uglavnom lošeg izgleda, a koja su navedena u ovom popisu.

Analizirajući ih prema tipu vidimo da je drveće zastupljeno s 11 vrsta (29 kom.), palme s 3 vrste (6 kom.), grmlje s 3 vrste (8 kom.) i penjačice s 2 vrste (12 kom.). Izraženo u postocima prema ukupnoj količini biljaka to izgleda: 52,7 % drveće, 11 % palme, 14,5 % grmlje i 21,8 % penjačice. S obzirom na porijeklo i u ovom vrtu najviše ima egzota (14 vrsta). Njihova ukupna količina je 32 primjerka ili 58,2 % od ukupne količine biljaka.

Samostanski vrt u Tomislavgradu. U ovom vrtu nalazi se ukupno 829 biljaka, zastupljenih s 25 biljnih vrsta. Ovako velik broj biljaka rezultat je sadnje zaštitnih pojaseva uz njegovu sjevernu i istočnu, a djelomično i južnu granicu. Uglavnom su sadene ranije navedene vrste četinjača.

Analizirajući floristički sastav ovog vrta prema tipu, vidimo da je drveće zastupljeno sa 17 vrsta (767 kom.), grmlje sa 7 vrsta (60 kom.) i trajnice s 1 vrstom (2 kom.). Penjačica, kao i palmi, u ovome vrtu uopće nema. Izraženo u postocima prema ukupnoj količini biljaka to izgleda: 92,5 % drveće, 7,3 % grmlje i 0,2 % trajnice. S obzirom na porijeklo biljnog materijala ovaj vrt se razlikuje od ostalih jer su egzote zastupljene s 12 vrsta; 47 komada ili 5,7 % od ukupne količine biljaka.

Samostanski vrt u Konjicu. U ovom vrtu nalazi se ukupno 49 biljaka, zastupljenih s 23 biljne vrste. Od toga je drveće zastupljeno s 13

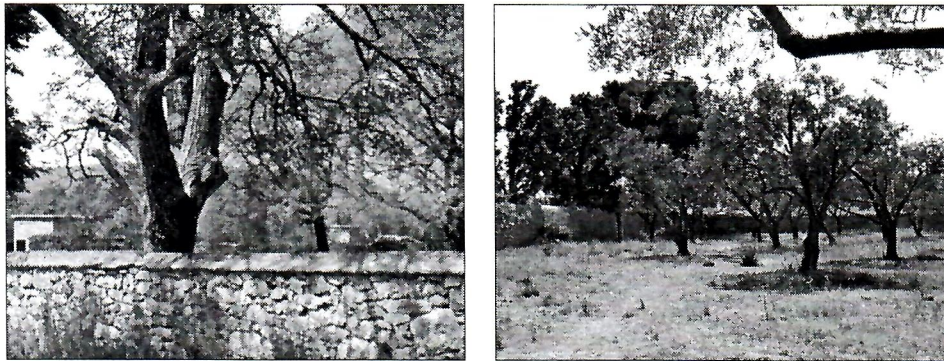
vrsta (23 kom.), grmlje s 8 vrsta (23 kom.), trajnice s 1 vrstom (2 kom.) i penjačice s 1 vrstom (1 kom.). Izraženo u postocima prema ukupnoj količini biljaka to izgleda: 47 % drveće, 47 % grmlje, 4 % trajnice i 2 % penjačice. S obzirom na porijeklo najbrojnije su egzote koje su zastupljene s 14 vrsta; 26 primjeraka ili 53 % od ukupne količine biljaka u vrtu.

Vrtni objekti, vrtna plastika i skulptura

Razni arhitektonski objekti kao ulazni portali, oranžerije, paviljoni i sjenice, dvorske kapele i sl. bili su sastavni dio perivoja i vrtova u prošlosti. Od arhitektonskih elemenata u istraživanim samostanskim vrtovima uglavnom nalazimo šetnice (Slano, Humac i Konjic), spilje (Humac), sjenice (Mostar, Humac i Slano) te lapidarij (Slano).

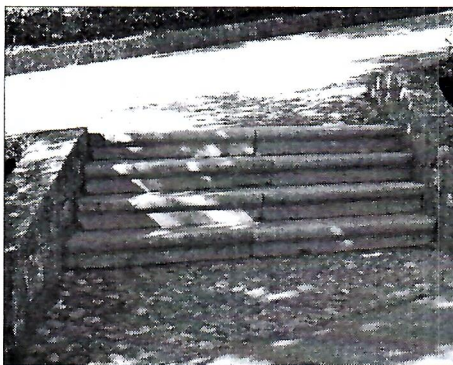
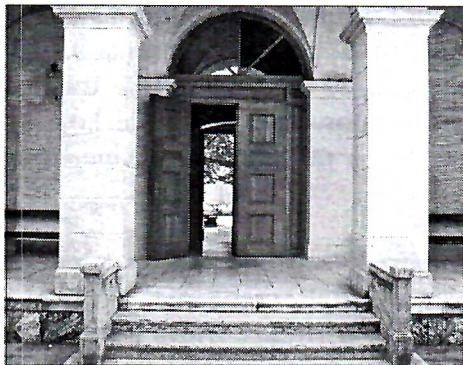
Najčešći vrtni objekti, koje susrećemo u samostanskim vrtovima jesu ograde, zidovi, staze, stepenice i sl. Osnovni materijal za izradu ovih objekata u Hercegovini jest kamen, koji je bio i osnovni materijal za izgradnju samostanskih zgrada i crkava.

Ograde su bile kamene, bilo da su izvedene kao suhozid ili zidane, koje su kasnijim preoblikovanjem sve više zamjenjivane betonskim ili žičanim, odnosno željeznim ogradama.

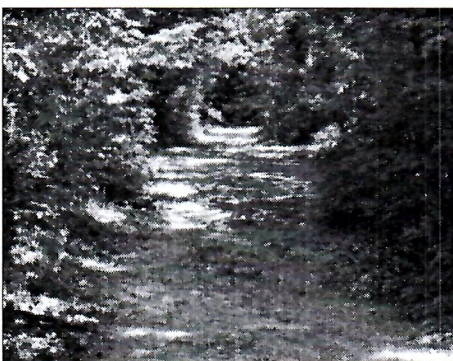
Sl. 5 i 6. Detalj nekadašnje kamene ograde samostanskog vrta na Širokom Brijegu i ograda samostanskog vrta u Slanu, koja je njegova južna granica prema moru, (snimljeno 2003.).

Stepenice su također građene od kamena i uglavnom su imale funkciju povezivanja različitih nivoa terena. Stepenice u klaustrima samostana u Slanu i Mostaru očuvane su i danas te su dio vrtno kompozicije klaustara.

Sl. 7 i 8. *Stepenice u klastru samostana u Mostaru i stepenice u samostanskom vrtu na Širokom Brijegu, (slikane 2003.).*

Staze, kao vrtno-arhitektonski elementi svakog vrta, redovito se izvode od kamena, kamenih oblutaka ili sipine. Neredovito održavanje staza u prirodnom dijelu ovih vrtova (gajevima) dovelo je do njihovog nestajanja, dok su se staze oko samostanskih objekata prilikom njihovih obnova uglavnom betonirale ili popločavale kamenim pločama.

Sl. 9 i 10. *Detalji partera i staza ispred samostana i u gaju samostanskog vrta na Širokom Brijegu, (snimljeno 2003.).*

Žardinjere, odnosno razne posude za cvijeće, bile su stalni ili povremeni vrtni inventar i imaju svoju dugu tradiciju u povijesti vrtno arhitekture. Danas po samostanskim vrtovima, a najčešće u njihovim klaustrima, često susrećemo razne posude s cvijećem, ali su one sve novijeg datuma i uglavnom od plastike.

U samostanskom vrtu na Širokom Brijegu nalazimo tri drvena badnja koji su iskorišteni kao žardinjere. Nalaze se u dijelu vrta ispred južnog samostanskog krila.

Sl. 11. Stari badanj koji danas služi kao žardinjera zasadena sezonskim cvijećem, (snimljena 2003.).

Od vrtne plastike najbrojnije su skulpture. One su oduvijek bile dekorativni element svakog vrtnog prostora. Skulpture susrećemo u samostanskim vrtovima na Širokom Brijegu, Humcu i u Tomislavgradu. One uglavnom predstavljaju svece, zaštitnike crkve i samostana ili pak istaknute fratre ove provincije.

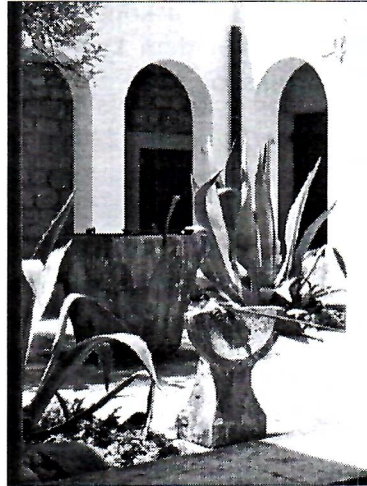

Sl. 12 i 13. Skulptura sv. Franje postavljena 1984. god. ispred glavnog ulaza u samostan i staru crkvu djelo je kipara Ante Starčevića i skulptura sv. Ante, zaštitnika humačkog samostana, postavljena 1996. god. ispred nove crkve, djelo talijanskog majstora Pocola, (snimljene 2003.).

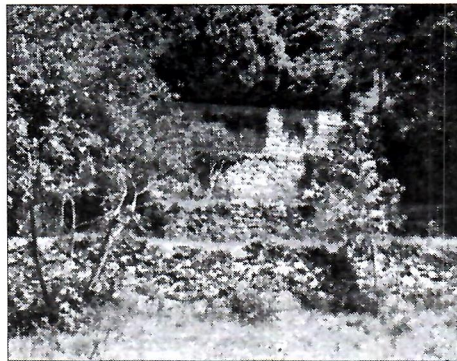
Klupe su se također nalaze u svakom vrtu, ali one koje danas susrećemo u ovim vrtovima novijeg su datuma. Građene su od drveta. Općenito se primjećuje relativno mali broj klupa u svim istraživanim vrtovima.

Voda, koja je prisutna u gotovo svim tipovima vrtova kroz njihovu povijest, jer je oskudna i vrlo dragocjena u Hercegovini, kao i to da samostanski vrtovi nemaju reprezentativni karakter, nije mogla ni biti glavni nosilac kompozicije ovih vrtova. Unatoč tome, u svakom samostanskom vrtu nalazi se bar jedna čatrnja za vodu. Vrlo česte su upravo u klaustrima, pa ih tako nalazimo u klaustrima samostana u Slanu, na Širokom Brijegu i Humcu. Pored toga samostani i njihovi vrtovi grade se što bliže vodenih tokova, čija voda je vrlo važna i za sam opstanak biljaka u ovim vrtovima.

Karakteristični vrtni objekti ovih vrtova jesu svakako i podzidovi koje susrećemo u gotovo svim istraživanim vrtovima. Uglavnom služe za držanje nanosa zemlje koja se morala nasipati da bi se omogućio rast biljaka. Uglavnom su rađeni od kamena, kao suhozid ili su zidani. Danas u mnogim vrtovima nalazimo djelomično sačuvane ove arhitektonske elemente, koji mu daju karakterističan i prepoznatljiv izgled. Djelomično su obrasli i običnim bršljanom (*Hedera helix* L.) koji ih također uresuje.

Sl. 14. Kruna čatrnje i sunčani sat u klastru samostana u Slanu, (snimljena 2003.).

Sl. 15 i 16. Kameni podzidovi u samostanskom vrtu na Širokom Brijegu, koji drže nanose zemlje i omogućuju rast biljaka, (snimljene 2003.).

Zaključak

Vrtovi samostanskih klaustara počinju se pojavljivati u srednjem vijeku, tek nakon dužeg vremena nakon što je vrtina umjetnost doživjela svoj nagli pad. Na području Hercegovine više uopće ne postoje samostani iz ovog perioda, jer su bili porušeni za vrijeme turskih osvajanja, ali iz različitih dokumenata saznajemo o njihovom postojanju, kao i o postojanju njihovih vrtova. Uglavnom se spominju vinogradi i bašče (voćnjaci i povrtnjaci) koji su pored utilitarne funkcije vjerojatno bili i mjesta meditacije i molitve. Zbog toga su samostani koje danas nalazimo na ovom području relativno mladi, jer se uvjeti za njihovu ponovnu gradnju pojavljuju tek polovinom 19. st.

Sukladno mogućnostima i vremenu u kojima su nastajali, ovi objekti su se gradili u stilu srednjovjekovnih samostana, pa se uz klaustar u njima pojavljuje i utilitarni vrt, voćnjak i povrtnjak.

Samostanske zgrade i crkva, koje su najčešće ograđene vrtom sa svih strana, zajedno s njim čine jedinstvenu cjelinu. Klaustri su relativno veliki i nekada su dvjema unakrsnim stazama bili podijeljeni na jednake četvorine. Njihov današnji izgled je manje ili više izmijenjen, pa su nekadašnji stil i koncepcija zadržani samo u klaustrima pojedinih samostana. U njima se često nalazi čatrnja za vodu i sjenica pod koju se smještaju klupe za odmor. Danas su to prije svega uresni vrtovi koji služe za prijem pohoditelja. Osobito obilježje ovih vrtinih prostora jest pomno odabran položaj u krajoliku. Samostanski vrtovi Hercegovine izrasli su i vezani su uz autohtone šume, uz rijeke, na istaknutom položaju i vrlo često dominiraju krajolikom. Redovito su bili ograđeni visokim zidovima, koji su danas samo djelomično sačuvani. Od vrtinih objekata u njima najčešće nalazimo sjenice, šetnice, spilje, podzidove, stepenice, staze, klupe, skulpture i drugu vrtinu opremu.

S obzirom na veličinu samostanskog vrta postoje značajne razlike i neujednačenost, tako da su ovo vrlo mali do vrlo veliki vrtovi. Zbog novih društveno-političkih prilika koje su nastupile nakon Drugog svjetskog rata, granice ovih vrtova znatno su smanjene. Utilitarni vrtovi ovih samostana danas su uglavnom zapušteni, s tek pokojim preostalim stablima voćaka.

Tijekom svog postojanja ovi vrtovi doživjeli su mnoge promjene, te je njihov današnji izgled rezultat mnogih, a nerijetko i pogrešnih intervencija.

Njihova povijesna vrijednost je to što su ovi vrtovi jedini vid europske vrtne umjetnosti u Bosni i Hercegovini iz vremena turske vladavine, a time predstavljaju dokaz kulturne pripadnosti ovog područja europskoj kulturnoj baštini.

Estetsko-umjetničke vrijednosti ovih vrtova u kompozicijskoj su cjelini, a koje su sagledane u međusobnim odnosima i vezi arhitektonskih objekata i elemenata, vertikalama drveća, kontrastu boja i habitusa, naglašenim parterima, te istaknutim položajima i otvorenosti prema okolnom pejzažu. Iako su samostanski vrtovi po svojoj koncepciji i stilu gradnje uglavnom introvertirani prostori, kulturno-povijesna vrijednost ovih vrtova ogleda se u njihovoj svakodnevnoj posjećenosti velikog broja ljudi. Gledano s florističkog aspekta ovi prostori predstavljaju prirodne rasadnike izvornih vrsta i varijeteta biljaka koje su se nekada sadile u ovakvim vrtovima, a koje je danas skoro nemoguće naći u komercijalnim rasadnicima.

Budući da su povijesni vrtovi spomenici kulture, veoma je važno njihovo očuvanje u izvornom stanju, stvaranje što povoljnijih uvjeta za njihov opstanak i poduzimanje potrebnih mjera za njihovo održavanje, kao i sprječavanje svake radnje kojom bi se narušio izgled, a time i vrijednost vrta kao spomenika. Stoga je važno naglasiti nužnost intervencija kroz različita znanstvena istraživanja ovih prostora.

Prema tome, obnova ovih vrtova treba afirmirati sve postojeće ali i nekadašnje vrijednosti vrta, odnosno vrt treba sačuvati tamo gdje on postoji, a vratiti tamo gdje je nestao ili je izdvojen iz povijesnih granica.

Sažetak

Budući je vrtna baština Bosne i Hercegovine, za razliku od svjetske, još uglavnom neistražena i nepoznata, odlučila sam se na njezino istraživanje, odnosno istraživanje nastanka i razvoja samostanskih vrtova i klaustara u Hercegovini, kao najstarijeg vida europske vrtne umjetnosti na ovim prostorima. U radu su obrađeni vrtovi i klaustri samostana u Slanu, Širokom Brijegu, Humcu (Ljubuški), Mostaru, Konjicu i Tomislavgradu, kao jedna od kategorija povijesnih vrtova. Svi istraživani samostani pripadaju hercegovačkoj franjevačkoj provinciji i nalaze se na području Hercegovine i Dalmacije.

Evidencija ovih vrtova učinjena je pomoću podataka nadležnih institucija, literature i obilaskom terena, dok su daljnja istraživanja provedena na osnovu dostupne pisane, grafičke i kartografske povijesne i suvremene građe, kao i na osnovu terenskih istraživanja. Cilj ovog rada bio je da se na osnovu pronađenih dokumenata obavi znanstvena analiza ovih vrtova i kao rezultat rada utvrde njihova obilježja i specifičnosti.

ANALYSE DER KLOSTERGÄRTEN ALS EINE KATEGORIE DES HISTORISCHEN GARTENRAUMS DER HERZEGOWINA

Zusammenfassung

Da im Unterschied zur Welt das Gartenerbe von Bosnien-Herzegowina noch immer unerforscht und unbekannt ist, habe ich mich dazu entschlossen, die Entstehung und Entwicklung der Klostersgärten in der Herzegowina als die älteste Form der europäischen Gartenkunst in diesen Gegenden zu erforschen. Im Artikel werden Gärten und Klöster in Slano, Široki Brijeg, Humac (Ljubuški), Mostar, Konjic und Tomislavgrad als eine der Kategorien historischer Gärten bearbeitet. Alle untersuchten Klöster gehören zur herzegowinischen Franziskanerprovinz und liegen auf dem Gebiet der Herzegowina und Dalmatiens.

Die Erfassung dieser Gärten wurde aufgrund von Unterlagen zuständiger Stellen, aus der Literatur und durch Terrainbesichtigung gemacht, wobei weiterreichende Forschungen aufgrund der schriftlichen, graphischen und kartographischen historischen und modernen Quellen sowie aufgrund von Terrainuntersuchungen gemacht wurden. Das Ziel dieser Arbeit war, aufgrund von Unterlagen eine wissenschaftliche Analyse dieser Gärten zu machen und als Ergebnis ihre Merkmale und Spezifika festzustellen.

Literatura

- Bagarić, I., *Duvno - povijest župa duvanjskog samostana*. Knjižnica Svete baštine, Duvno 1989.
- Bakula, P., *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule 1867. godine*. Zavičajna biblioteka život i svjedočanstva, Mostar 1970.
- Borzan, Ž., *Rasadnička proizvodnja - temelj hortikulturene djelatnosti*. Hortikultura, Zagreb 1989., god. 56, br. 1-4, str. 65-67.
- Drljević, H., "Bosanska cvjetna avlija", u časopisu *Vrtna umjetnost Jugoslavije*, Fakultet poljoprivrednih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Centar za povijesne vrtove i razvoj krajine Dubrovnik, Zagreb 1985., str. 125-141.

- Fortunić, M., *Slano - istoričke crtice*, 1935.
- Fugošić, V., *Franjevački klaustri na hrvatskoj obali*. Školska knjiga i Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar 1995.
- Grujić, Nada, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*. Studije i monografije instituta za povijest umjetnosti, Zagreb 1991.
- ICOMS-IFLA, 1981., *Florence Charter*. Internet.
- Ilić, Ž., "Stara crkva sv. Ante na Humcu", u godišnjaku *Kršni zavičaj*, 1988., svz. 21., 51-73.
- Karamatić, M - A. Nikić, *Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*. Turističke monografije, Zagreb 1990.
- Kiš, D., *Park*. Šumarska enciklopedija 2, JLZ, Zagreb 1983., str. 589-601.
- Kiš, D., "Kreativno-stilska obilježja hrvatskih mediteranskih povijesnih vrtova i perivoja, zalog njihove i naše bolje budućnosti", u zborniku *Povijesni vrtovi, perivoji i parkovi Primorske Hrvatske*, Split 1998.
- Klaić, B., *Rječnik stranih riječi*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1985.
- Klaić, S., "Parkovi u Sarajevu". *Arhitektura*, Zagreb 1949., god. 3, br. 25, str. 56-59.
- Klaić, S., "Pregled pejzažnog nasljeđa u povijesti Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine", u časopisu *Vrtna umjetnost Jugoslavije*, Fakultet poljoprivrednih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Centar za povijesne vrtove i razvoj krajine u Dubrovniku, Zagreb 1985., str. 95-105.
- Klepac, D. - Š. Meštrović, "Upotreba drveća i grmlja u uređivanju čovjekova okoliša". *Šumarski list*, Zagreb 1979., br. 1-2, str. 35-55.
- Obad - Šćitaroci, M., "Vrtovi i perivoji uz dvorce Hrvatskog zagorja", *Hortikultura*, Zagreb 1987., god. 54, br. 3-4, str. 13-22.
- Obad - Šćitaroci, M., *Hrvatska parkovna baština - zaštita i obnova*. Školska knjiga, Zagreb 1992.
- Ogrin, D., "Vrtno-arhitektonsko nasljeđe Jugoslavije i povijesno stvaralaštvo u Europi", u časopisu *Vrtna umjetnost Jugoslavije*, Fakultet poljoprivrednih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Centar za povijesne vrtove i razvoj krajine Dubrovnik, Zagreb 1985., str. 13-20.
- Šišić, B., "O povijesnom nasljeđu vrtno umjetnosti na Jugoslavenskom primorju do početka XIX. stoljeća (kratak prikaz dosadašnjih spoznaja)", u časopisu *Vrtna umjetnost Jugoslavije*, Fakultet poljoprivrednih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Centar za povijesne vrtove i razvoj krajine Dubrovnik, Zagreb 1985., str. 67-87.
- Šolić, P., *Parkovi Mostara*. Viša poljoprivredna škola Mostar, Mostar 1972.